

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну
едукацију и
рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

Образовање и
рехабилитација
одраслих особа са
сметњама у
развоју и
проблемима у
понашању

Београд, 21. децембар
2022.

ЗБОРНИК РАДОВА

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

**„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ
ОСОБА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У
ПОНАШАЊУ”**

Београд, 21. децембар 2022.

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд, 2022.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП

„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ ОСОБА СА СМЕТЊАМА У
РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У ПОНАШАЊУ”

Београд, 21. децембар 2022. године

ЗБОРНИК РАДОВА

Рецензенти:

Проф. др Љубица Исаковић

Проф. др Биљана Милановић Доброта

Доц. др Марија Маљковић

Доц. др Бојана Дрљан

Издавач:

Универзитет у Београду

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

11000 Београд, Високог Стевана 2

www.fasper.bg.ac.rs

За издавача:

Проф. др Марина Шестић, декан

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Бранка Јаблан

Уредници:

Проф. др Тамара Ковачевић

Доц. др Слободан Банковић

Доц. др Ивана Арсенић

Дизајн насловне стране:

Зоран Јованковић

Компјутерска обрада текста:

Биљана Красић

Штампа омота и нарезивање ЦД:

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију (ИЦФ)

Зборник радова ће бити публикован у електронском облику – ЦД

Тираж: 200

ISBN 978-86-6203-164-8

Наставно-научно веће Универзитета у Београду – Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, на седници одржаној 15. 11. 2022. године, Одлуком бр. 3/199 од 16. 11. 2022. године, усвојило је рецензије рукописа Зборника радова „Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању”.

Зборник је настао као резултат Пројекта „Образовање и рехабилитација одраслих особа са сметњама у развоју и проблемима у понашању” чију реализацију је сопственим средствима подржао Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију. Руководилац Пројекта је проф. др Бранка Јаблан.

НАЦИОНАЛНИ НАУЧНИ СКУП
„ОБРАЗОВАЊЕ И РЕХАБИЛИТАЦИЈА ОДРАСЛИХ
ОСОБА СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ И ПРОБЛЕМИМА У
ПОНАШАЊУ”

Београд, 21. децембар 2022. године

**Програмски
одбор:**

- *Др Весна Јунић Павловић, редовни професор*
- *Др Александра Грбовић, редовни професор*
- *Др Мирјана Ђорђевић, ванредни професор*
- *Др Снежана Илић, ванредни професор*
- *Др Маја Ивановић, ванредни професор*
- *Др Предраг Теовановић, ванредни професор*
- *Др Миа Шешум, доцент*

**Организациони
одбор:**

- *Др Ивана Веселиновић, доцент*
- *Јована Урошевић, асистент*
- *Александра Башић, асистент*
- *Кристина Ивановић, асистент*
- *Ивана Илић Савић, асистент*
- *Валентина Мартаћ, асистент*
- *Сташа Лалатовић, асистент*

ПОЗНАВАЊЕ ТЕЛЕСНЕ СХЕМЕ КОД АДОЛЕСЦЕНАТА СА ЛАКОМ ИНТЕЛЕКТУАЛНОМ ОМЕТЕНОШЋУ

Тамара ЛАЗОВИЋ, Александра БАШИЋ, Драгана МАЋЕШИЋ ПЕТРОВИЋ,
Бојана АРСИЋ, Ања ГАЈИЋ

Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Апстракт

Истраживање је спроведено са циљем да утврди разлике у познавању телесне схеме између адолесцената са лаком интелектуалном ометеношћу у односу на место становања (градска и приградска средина) и у односу на полну припадност испитаника. Узорком је обухваћено 40 адолесцената са лаком интелектуалном ометеношћу који се налазе на једногодишњем оспособљавању за рад у Средњој занатској школи у Београду. У истраживању је коришћена Скала за процену познавања делова тела. Резултати истраживања указују на то да нема статистички значајне разлике између испитаника у зависности од места становања и полне припадности. Ово истраживање базирано је искључиво на испитивању првог слоја доживљаја телесне целовитости, односно познавања сопственог тела. Како би се добила потпунија слика о присуству схеме тела код адолесцената са ЛИО и да ли утиче на касније радне способности неопходно је процену употпунити и другим инструментима за испитивање доживљаја телесне целовитости и радне ефикасности.

Кључне речи: лака интелектуална ометеност, адолесценти, телесна схема, место становања, пол

УВОД

Систем међусобно повезаних представа и идеја о властитом телу и његовим органима назива се схема тела. Ментална репрезентација телесне схеме је субјективан осећај који не мора да има везе са стварношћу и утиче на селф концепт (Vidojević, 2006 према Gligorović, 2013). Људски мозак има урођену способност репрезентације телесне схеме. Неколико сати након рођења новорођенче је способно да имитира орофацијалне и покрете главе приказане од стране одраслих. Неуронска

основа за ову наизглед једноставну акцију је активирање неурона коре великог мозга у току гледања у субјекта који изводи покрет (Berlucchi & Aglioti, 1997). Концепт телесне схеме има дугу историју у наукама попут психологије, неуропсихологије и филозофије (Holmes & Spence, 2006). Паријетални режањ коре великог мозга састоји се од сомстетских подручја. У примарном соматосензитивном подручју постоји јасна соматотропска организација. У наведеном подручју делови тела репрезентовани су у зависности од густине њихове сензитивне инервације. Описана

ментална репрезентација чини сензитивни хомунукулус (Gligorović, 2014). Са друге стране, када говоримо о препознавању одређених делова тела говоримо о гнозији. Реч гнозија грчког је порекла и означава препознавање предмета посредством чула (Vojanin i Ćordić, 1997). Гнозија сопственог тела представља познавање делова сопственог тела, њихову локализацију и присуство схеме интактних делова тела. Мноштво неуропсихолошких тестова дизајнирано је управо за дијагнозу присуства односно одсуства гностичких способности (Penner-Wilger & Anderson, 2008). Када је реч о одређеној функцији, неопходно је и разјашњење дисфункције. Појам агнозија представља непрепознавање и користи се како би се означила појава непрепознавања предмета иако се дражи које описују одређени предмет, попут боје и облика, опажају. Када се ради о развоју, дешава се да се одређене гностичке области спорије структуришу и гностичка функција се не јавља у очекиваном обиму. Тада је реч о развојним дисгнозијама (Vojanin i Ćordić, 1997).

Доживљај телесне целовитости је слојевит. Откривање и дефинисање појмова о сопственом телу зависи од узраста, способности особе да уђе у интеракције са средином, интелигенције која омогућава схватање искустава са средином и осећања. Први слој доживљавања и сазнавања о самој себи јесте доживљај и познавање властитог тела. Познавање властитог тела и акција које оно врши покретом и уочавање разлике између властитог и туђег тела и акције од великог су значаја за друштвени живот особе (Quesque & Brass, 2019). Правилна репрезентација сопственог тела, као и тела у простору омогућава особи да се сналази у датој социјалној средини. Искуства стечена

на млађем узрасту путем сензомоторног учења и покрета доводе до свести о себи и простору која су неопходне за правилно психосоцијално функционисање одрасле особе (Маћешић Petrović, 2014).

Истраживање приказано у овом раду је спроведено са циљем да се утврди квалитет односно ниво познавања сопственог тела и делова тела код адолесцената са ланком интелектуалном ометеношћу (у даљем раду ЛИО), као и разлике у познавању телесне схеме између испитаника у односу на место становања и пол.

МЕТОД РАДА

Узорак

Узорком је обухваћено 40 адолесцената са ЛИО који су похађали једногодишње оспособљавање за рад у Средњој занатској школи у Београду. Подаци о испитаницима преузети су од стране школског психолога. Узорак чини подједнак број мушких и женских ученика. Испитаници су подељени у четири групе према варијаблима истраживања и то према варијабли место становања у две групе (20 испитаника (50%) који станују у градској средини и 20 испитаника (50%) који станују у приградској средини) и према варијабли пол такође у две једнаке групе мушки (50%) и женски (50%) пол. За обухваћене испитанике прикупљена је сагласност родитеља за учешће у истраживању.

Инструменти и процедура

Познавање делова тела процењено је Скалом за процену познавања делова тела (Vojanin i Ćordić, 1997) која се састоји

од упитника о појединим деловима тела и скале за клиничку процену. Од испитаника се тражи да покажу одређени део тела који испитивач именује. Делови тела које испитаник не зна, а који би у односу на узраст требало да зна, се обележавају (Војанин и Ћордић, 1997 према Здравковић Парезановић, 2021).

Инструмент је примењен у сарадњи са школским психологом током школске 2018/19. године у кабинетима за индивидуално корективни рад.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СА ДИСКУСИЈОМ

Познавање делова тела и место становања

Однос између резултата на скали за процену познавања делова тела и места становања испитаника

Табела 1.

Основни дескриптивни параметри резултата на скали за процену познавања делова тела у односу на место становања испитаника

Познавање делова тела	Мин.	Макс.	АС
Градско насеље	20	37	34,2
Приградско насеље	21	39	27,6

На одређеним узрастима поједини делови тела се познају у 80% случајева уједначено. Ако на пример једна особа не познаје део тела за који је утврђено да га 80% опште популације познаје, сматрамо да је та област у заостатку у односу на познавање топографије (Govedarica и Војанин, 2000). Када је реч о особама са интелектуалном ометеношћу (у даљем тексту ИО) не наилазимо на присуство квалитетног сензомоторног податка о себи, те

особе са ИО често могу познавати појмове којима се означавају одређени делови тела без икакве искуствене подлоге (Војанин и Ћордић, 1997, према Здравковић Парезановић и сар., 2021). Истраживањем је установљено да испитаници којима је стално место становања градска средина у просеку познају минимално 20 од 39 наведених делова тела, а максимално 37 при чему су делови тела које најмање познају потиљак, подлактица, надлактица, теме и поједини називи прстију на рукама. Испитаници чије је стално место становања приградска средина минимално познају 21 део тела, а максимално 39 делова тела где се тешкоће препознавања јављају на истим деловима тела као и код испитаника из градске средине.

Препознавање делова тела се јавља истим ритмом како се јавља кинестезија. Најкасније се јављају појмови о оним деловима тела чија се покретљивост најкасније достигне (Војанин и Ћордић, 1997). Судаћи по претходно наведеном није ни чудно што испитаници најкасније овладавају појмовима попут потиљка и темена. Међутим, иако приградска популација за разлику од градске достиже масималан скор на Скали за процену познавања делова тела, њихови укупни резултати су лошији од градске популације. Према добијеним подацима иако постоје одређене разлике у постигнутом скору на Скали за процену познавања делова тела, нису утврђене статистички значајне разлике ($t=0,07$, $p=0,95$) између испитаника којима је стално место становања градска средина и испитаника којима је стално место становања приградска средина у домену познавања делова тела. Приликом тумачења добијених резултата треба имати у виду да ученици који живе у руралним срединама много више бораве напољу и самим тим имају

више активности у које укључују своје тело, па због велике количине кретања и вежбања имају и боље развијене моторичке способности приликом кретања у средњу школу од адолесцената из урбаних средина (Nikolic et al., 2015). Да познавање одређених слојева доживљаја телесне целовитости зависи од средине у којој особа живи утврђено је и истраживањем спроведеним од стране Маћеших Петровић и сарадника (Maćešić Petrović i sar., 1990 према Maćešić Petrović, 2014) чији су узорак чиниле група испитаника са села на доњој падини планине Копаоник и група испитаника из околине града Бруса. Исти аутор неколико година касније (Maćešić-Petrović i Kovačević, 2012) долази и до закључка да третман реедукације психомоторике и деловања на различите слојеве доживљаја телесне целовитости има велику улогу у подизању квалитета неуропсихолошких функција. Лазовић (2021) такође изводи закључак да партиципација у одређеној врсти третмана доводи до целовитијег доживљаја телесне целовитости. Међутим, имајући у виду разлике у модерном начину живота између руралних и урбаних насеља, као и да већи број породица са нижим социо-економским статусом живи у руралној него у урбаној средини, претпостављамо да ће мање ученика из руралне средине бити укључено у неку врсту третмана, што свакако утиче на опште функционалне и школске способности ученика (Baucal, 2012).

Укљученост ученика у третман важно је и ради стварања услова за испитивање ученичких склоности, способности и корекцију. На овај начин, почиње и припрема за професионално оспособљавање и стварање навика за физички рад када одрасту. Само школовање особа са ИО не би пружило много могућности за самосталан

живот и зато је од великог значаја пружање услова за подучавање ученика са ИО и касније њихово оспособљавање и запослење на старијем узрасту (Radojičić, 1980 према Lazović, 2015). Проучавање чиниоца радног ангажовања особа са ометеношћу доводи нас и до средњег образовања и радног оспособљавања јер се управо ту одвија професионална рехабилитација која је од великог значаја за запошљавање одрасле особе са ИО и његов каснији друштвени положај (Rački, 1995 према Lazović, 2015). Правремена припрема за улазак у радну средину, учење у радној средини и транзиција ка запошљавању од великог су значаја за професионално оспособљавање особа са ИО (Gligorović, 2015) а и касније запошљавање одрасле особе са ИО. Како би наведено било могуће, неопходно је да постоји правилно развијена репрезентација сопственог тела, као и репрезентација тела у односу на простор. Зато је радна способност један од важнијих индикатора правилности третмана.

Однос између резултата на скали за процену познавања делова тела и пола испитаника

Табела 2.

Основни дескриптивни параметри резултата на скали за познавање делова тела и пола испитаника

Познавање делова тела у односу на пол	Мин.	Макс.	АС
Мушки	23	39	32,4
Женски	20	36	29,4

Откривање и дефинисање појмова о властитом телу зависи од интелигенције која омогућава да се искуства обраде, препознају и схвате у равни појмова (Војанин и Ћордић, 1997). Ахмад и сар. наводе да мушкарци и жене имају различите

скорове интелигенције и сматрају да имају различите врсте интелигенција (Ahmad et al., 2009). Други аутори (Jiang et al., 2020; Spinath et al., 2014;) истичу да природа ових разлика варира у зависности од узраста, величине и варијабилности унутар група.

Испитаници мушког пола и у овом истраживању показују боље резултате од особа женског пола. Ни један испитаник женског пола није постигао максималан број бодова на Скали за познавање делова тела. Није добијена статистички значајна разлика ($t=1,61$, $p=0,12$). Иако су полне разлике у овладавању појмовима присутне, оне нису једини предиктор успешности у овладавању овим вештинама. У последње време литература више пажње посвећује одликама личности или мотивацији за усвајање знања и овладавање вештинама (Spinath et al., 2014). Осим интелигенције, улогу у познавању делова тела имају и осећања и људска воља (Војанин, 2016).

Адекватно познавање властитог тела, његових могућности и покрета у простору омогућава особи да лакше функционише у социјалној средини и да остварује интеракције са људима око себе. Особа у развојном периоду стиче искуства и знања која су јој неопходна да би адекватно овладавала овим способностима и треба имати на уму да постоје оптимални периоди развоја, у којима одређена способност достигне свој плато (Brković i sar., 1996 према Lazović, 2015). Зато сваки програм професионалне рехабилитације усмерава своје задатке на садржаје који морају имати развојну и реедукативну улогу за појединца и морају бити у функцији интелектуалног подстицаја ученика. У садржајима свих предмета, како опште образовних, тако и стручних, морају до изражаја доћи васпитни, образовни и корективни задаци како би особа са ИО била припремљена за радну

средину (Djordjević, 1997 према Lazović, 2015). Сматрамо да би било од значаја испитати како недовољно развијен доживљај телесне целовитости утиче на социјалну партиципацију и радне способности адолесцената и одраслих особа са ЛИО на радном месту након завршетка школовања пошто је ова тема недовољно испитана у области дефектологије.

ЗАКЉУЧАК

Сумирајући резултате процене доживљаја телесне целовитости код адолесцената са ЛИО може се закључити да на Скали за процену познавања делова тела испитаници претежно постижу резултате у складу са очекиваним за узраст. Испитаници из градске средине у просеку постижу боље резултате. Када је у питању пол испитаника, утврђено је да веће скорове на примењеним инструментима постижу испитаници мушког пола. Ово истраживање базирано је искључиво на испитивању првог слоја доживљаја телесне целовитости, односно познавања сопственог тела. Како би се добила потпунија слика о присуству схеме тела код адолесцената са ЛИО неопходно је процену употпунити и другим инструментима за испитивање доживљаја телесне целовитости. Такође, узорак би требало дефинисати и у односу на узраст.

Применом инструмената за процену схеме тела над узорком адолесцената са ЛИО утврђено је да средински фактори попут места становања и пол не одређују познавање делова тела, услед чега истичемо потребу за даљим истраживањима у овој области. Тренутно истраживање не даје одговор на питање који фактори утичу на познавање схеме тела, као и на остале слојеве доживљаја телесне целовитости.

Због тога би будућим истраживањима требало испитати да ли је особа у неком моменту била укључена у одређени вид стимулативног третмана попут реедукације психомоторике, терапије покретом, терапијом сензомоторне интеграције или неког другог вида дефектолошког третмана и колико је било трајање самог третмана. Увидом у претходне третмане можемо да испитамо да ли и колико су одређени третмани допринели бољим резултатима особе на старијем узрасту и одраслом добу.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahmad, S., Bangash, H., & Khan, S. A. (2009). Emotional intelligence and gender differences. *Sarhad Journal of Agriculture*, 25, 127-130.
- Baucal, A (2012). Uticaj socio-ekonomskog statusa učenika na obrazovna postignuća: direktni i indirektni uticaji. *Primenjena psihologija*, 5(1), 5-24. <https://doi.org/10.19090/pp.2012.1.5-24>
- Berlucchi, G., & Aglioti, S. (1997). The body in the brain: neural bases of corporeal awareness. *Trends in Neurosciences*, 20(12), 560-564. <https://doi.org/10.1016/s0166-2236>
- Bojanin, S. (2016). Time and space in organization of human existence. *Psihijatrija danas*, 48(2), 161-175.
- Bojanin, S. i Ćordić, A. (1997). Opšta defektološka dijagnostika. *Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*.
- Gligorović, M. (2013). *Klinička procena tretmana teškoća u mentalnom razvoju*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Gligorović, M. (2014). Konceptualni okvir i sadržaj vannastanih aktivnosti oligofrenologa u osnovnoj školi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 13(1), 89-106.
- Gligorović, M. (2015). *Procena radnih sposobnosti sklonosti i veština osoba sa intelektualnom ometenošću*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
- Govedarica, T., & Bojanin, S. (2000). *Opšta reedukacija psihomotorike*. Institut za mentalno zdravlje.
- Holmes, N. P., & Spence, C. (2006). The body schema and multisensory representation (s) of peripersonal space. *Cognitive Processing*, 5(2), 94-105. <https://doi.org/10.1007/s10339-004-0013-3>
- Jiang, R., Calhoun, V. D., Fan, L., Zuo, N., Jung, R., Qi, S., & Sui, J. (2020). Gender differences in connectome-based predictions of individualized intelligence quotient and sub-domain scores. *Cerebral Cortex*, 30(3), 888-900. <https://doi.org/10.1093/cercor/bhz134>
- Lazović, T. (2015). *Kvalitet doživljaja telesne celovitosti kod adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću na radnom osposobljavanju* [Neobjavljen master rad]. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Lazović, T. (2021). Uticaj tretmana reedukacije psihomotorike na kvalitet doživljaja telesne celovitosti kod adolescenata sa lakom intelektualnom ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, (3), 33-49.
- Maćešić-Petrović, D. (2014). *Metodski pristupi rehabilitaciji osoba sa teškoćama u mentalnom funkcionisanju*. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Maćešić-Petrović, D., Kovačević, J. (2012). Defektološki rehabilitacioni tretman razvojne ometenosti – implikacije u našoj sredini. *Beogradska defektološka škola* 18(2), 255-263.
- Nikolic, D. S., Kocic, M. R., Beric, D. I., Cvetkovic, N. T., & Krzalic, A. S. (2015). Motor abilities of children in urban and rural areas. *Facta Universitatis. Series: Physical Education and Sport*, 127-138.

- Parezanović, R. Z., Petrović, D. M., Bašić, A., Arsić, B., Gajić, A., & Nikolić, J. (2021). Intellectual and developmental disabilities: movement and body concept—a neuropsychological approach. *Isagoge-Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(8), 20-41.
- Penner-Wilger M., Anderson M. L. (2008). “An alternative view of the relation between finger gnosis and math ability: redeployment of finger representations for the representation of number,” in Love B. C., McRae K., Sloutsky V. M.(eds.) *Proceedings of the 30th Annual Cognitive Science Society* (pp. 1647–1652). Cognitive Science Society.
- Quesque, F., & Brass, M. (2019). The role of the temporoparietal junction in self-other distinction. *Brain Topography*, 32(6), 943-955. <https://doi.org/10.1007/s10548-019-00737-5>
- Spinath, B., Eckert, C., & Steinmayr, R. (2014). Gender differences in school success: What are the roles of students' intelligence, personality and motivation?. *Educational Research*, 56(2), 230–243. <https://doi.org/10.1080/00131881.2014.898917>
- areas) and to the gender of the respondents. The sample included 40 adolescents with mild intellectual disabilities who are undergoing a one-year work training at the Secondary Vocational School in Belgrade. The scale for assessing knowledge of body parts was used in the research. The research results indicate that there is no statistically significant difference between respondents depending on the place of residence and gender. This research is based exclusively on the examination of the first layer of the experience of bod integrity, that is knowledge of one's own body. In order to get complete picture of the presence of a body schema in adolescents with MID and whether it affects later work abilities, it is necessary to complete the assessment with other instruments for examining the experience of body integrity and work efficiency.*

Keywords: mild intellectual disability, adolescents, experience of physical integrity, place of residence, gender

KNOWLEDGE OF THE BODY AWARENESS IN ADOLESCENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITY

**Tamara Lazović, Aleksandra Basić,
Dragana Maćešić Petrović,
Bojana Arsić, Anja Gajić**
*University of Belgrade – Faculty for special
education and rehabilitation*

Abstract

The research was conducted with the aim of determining the differences in the knowledge of the body shema between adolescents with mild intellectual disability (MID) in relation to the place of residence (urban and suburban